

Runeinnskriften fra Ribe

1. Funnet. Arkeologisk datering

Under arkeologiske utgravninger i byen Ribe nær vestkysten av Jylland ble det den 24. juli 1973 funnet et stykke av en menneskelig hodeskalle med runer på. Funnet ble først datert arkeologisk (etter avfallslaget) og runologisk til de siste tre fjerdedeler av 700-årene (Bencard 1973: 391–92). Senere ble det på grunnlag av tresakene i avfallslaget nøyere datert (dendrokronologisk). Etter arkeologenes beskrivelse av funnlagene kan det nå dateres til 720-årene eller kanskje litt senere (sml. Bencard & Jørgensen 1990: 42; 138, 151–53; Christensen 1990: 179; Stoklund 1996: 199).

Skallefragmentet er tilnærmet firkantet og har en størrelse på 8,5×6 cm og en tykkelse på 0,5 cm. Det var gammelt allerede den gang runene ble skåret inn.

Fra baksiden av skallebeinet er det boret inn et lite rundt hull, 4–5 mm i diameter. Det må være laget før runene, for det står like foran de fire siste runene og slik at det er god avstand til runene på begge sider. Runene er opp til 12 mm høye, så hullet har snaut en halv runehøyde.

Det er ingen slitespor hverken på runene eller i hullet, så man må tro at skallefragmentet ganske snart etterpå endte i det tykke avfallslaget av husdyrgjødsel, som den gang dekket markedsplassen i Ribe (Stoklund 1996: 202).

2. Runene

2.1 Tegning og translitterasjon

Runene er høyrevendte og løper først langs den ene langsiden og den lengste breidsiden, så de danner en myk vinkelformet bue med topppunktene ut mot kanten av skallebeinet (rune 1–36). Så fortsetter de i en rad innenfor som bøyer av i en tverr sving og når nesten helt tilbake

(rune 37–63). Etter den siste runen er det plass til noen flere runer, så det er tydelig at innskriften er fullstendig bevart. Det nevnte hullet befinner seg mellom rune 59 og rune 60, i høyde med runetoppene foran og etter.

Et foto av innskriften, med retusjerte runer, finnes hos Moltke (1973: 379; 1985: 346), Nielsen (1980: 279; 1983: 55) og Mørup (1989: 409). En tegning utført av Susanne Egfford er publisert av Marie Stoklund (1996: 201). Den gjengis her som figur 1.

Figur 1.

Runene synes å være risset inn med en skarp kniv (Moltke 1973: 380; Stoklund 1996: 207), åpenbart hurtig og noe skjødesløst. Runekvistene begynner derfor av og til noe til venstre for hovedstaven, eller et stykke nede på staven. Men det har bare i ett tilfelle (rune 59) vært noen tvil om hvordan runene skulle oppfattes. I vanlig translitterasjon blir de å giengi som følger (av praktiske grunner settes runens nummer i innskriften i parantes etter hver femte rune):

ulfur (5) **aukup** (10) **inauk** (15) **hutiu** (20) **r' hial** (25) **bburi** (30) **isuip** (35) **rpaim** (40) **auiar** (45) **kiauk** (50) **tuirk** (55) **uniu b** (60) **uur**

Etter rune 21 er det et interpunksjonstegn i form av en kort øvre strek; den er ikke regnet med i runetellingen. Dette interpunksjonstegnet skiller åpenbart mellom første og annen del av innskriften (s.n.). Rune 31 ble til å begynne med regnet for en tilfeldig strek, "et smut af kniven" (Moltke 1973: 380), men etter Nielsen (1980: 276, 1983: 53) godtas den av alle som en egen rune **i**. Mellom rune 59 og 60 er det som nevnt et hull, og det er noe større avstand til runene på begge sider enn mellom runene ellers i innskriften.

Omstridt er bare translitterasjonen av rune 59, som er lest som **g** (Moltke 1973: 380–81, 1976: 120 f., 1985: 151 f.; Kabell 1978: 39), **u** (Juhl Jensen 1974: 3; Nielsen 1980: 276; 1983: 53; Mørup 1989: 411) og **n** (Stoklund 1996: 203). Runen kan etter mitt skjønn leses som en **u**, d.e. med en *u*-kvist (-sidestav) som tar av noe langt nede på hovedstaven og ved skjødesløshet også begynner noe til venstre for staven. Men den når helt ned til basis, slik at det av den grunn er rimeligst å ta den for en *u*-rune (sml rune 28). Marie Stoklund (1996: 203) hevder at i et mikroskop er det vanskelig å avgjøre hvor de svake linjene begynner og slutter, og mener **n** er mest sannsynlig, men ender med å legge vekt på hva som gir den mest sannsynlige tolkning.

2.2 Alfabetet

Som Marie Stoklund (1996: 206) har påpekt, er innskriften skrevet med det yngre runealfabetet av Helnæstypen, og av de 16 tegn i dette alfabetet er det bare runen **f** **a**, d.e. nasal *a* /*ā*/ som ikke er belagt her. Det beror vel på en tilfeldighet, nemlig at ingen av ordene i innskriften har nasal *a* eller lydgruppen /*an*/. Følgelig må runen *** A** alltid leses som oral (ikke-nasal) *a*.

Forøvrig må vi regne med, som ellers i runeinnskrifter med Helnæs-

(og Gørlev-) alfabetet, at runen **i** står med lydverdiene *i* og *e* (korte og lange) og *j*, runen **u** med lydverdiene *u* og *o* (korte og lange, med og uten *i*-omlyd) og *w*, runen **t** med lydverdiene *t* og *d*, runen **k** med lydverdiene *k* og *g*, runen **b** med lydverdiene *b* og *p*, og runen **þ** med lydverdiene *þ* og *ð*. På den annen side skilles det som nevnt med egne tegn mellom oral og nasal *a*, skrevet **ʃ** og **ʃ̃**, translitterert **ʌ** og **ʌ̃**. Og som i det eldste alfabetet (med 24 tegn) skilles det mellom dental og palatal *r*-lyd, skrevet **R** og **Y** (yngre **ʌ**), translitterert **r** og **ʀ**.

Ved tolkningen av Ribeinnskriften må vi ha lov å gå ut fra at nedskriveren kunne sin futhark og brukte den konsekvent etter de gjeldende regler, slik de er antydnet ovenfor. Det er det sikreste holdpunkt vi har for å trenge inn i denne uvanlige og derfor vanskelige innskrift.

3. Tidligere tolkninger

3.1 Erik Moltkes tolkningsforsøk

Den første som prøvde å tolke innskriften, var Erik Moltke (1973). Han mente å finne en høyst irregulær verbalform *hjalpu* '(de) hjalp', og under stor tvil leste han videre ut fem ellers ukjente personnavn, samt navnet *Óðinn*, som han også tok for et personnavn. Han mente da at innskriften handlet om tre personer (Ulfur og Odin og Hydyr) som hadde hjulpet en fjerde person (Ris) mot to andre (Awærkir og Twerkunr Eggbor), og kalte det hele "et makabert rune­brev". Senere (1976: 126, 1985: 151) oppga han tanken om at Odin skulle være et personnavn, mest under inntrykk av Kousgård Sørensens klare uttalelse (1974: 110): "Det er intet der taler for at *Odin* har kunnet brukes som mandsnavn i Norden i ældre tid." Etter dette synes Moltke å ha ment at også de to andre navnene i innskriftens første del var gudenavn (1976: 126) og at innskriften var en episk verneformel, men oppga helt å tolke dens annen del. Dette viser hvor hjelpeløs man til å begynne med stod overfor denne åpenbart noe uvanlige innskrift.

3.2 Kritisk referat av andre forskere — innskriftens første del

Innskriftens første del, rune 1–21, kan orddeles som følger: **ulfur auk upin auk hutur**. Her kan **upin** bare stå for /*ōðinn*/, d.e. gudenavnet norr. *Óðinn*, mens det siste ordet kan svare til et norr. **Hó-týr* eller

**Hó-Týr*, d.e. 'Høye-gud' eller 'Høye-Tyr', som først foreslått av Niels Åge Nielsen (1980: 277; 1983: 54). Dette er et kompositum med førsteleddet norr. *hó-*, som er en velkjent sideform av norr. *há-* 'høy', og annetleddet er enten appellativet 'gud' eller gudenavnet norr. *Týr*, gda. **Tī-* (i stedsnavn). Harry Andersen (1981: 22) og Marie Stoklund (1996: 205) bemerker med rette at *iu* ikke kan leses /*ī*/, for *iu* er ellers aldri brukt som digraf for /*ī*/ . Det er likevel ingen tvil om at det er ordet norr. *týr* eller *Týr* som foreligger her, men i en litt eldre form, som det vil bli redegjort for senere.

Tar man da det første ordet *ulfur* som et appellativ 'ulv' med svarabhaktivokal: /*ulfr*/ (sml. norr. *ulfr*), så får man ett appellativ og to gudebetegnelser forbundet med ordet *auk* 'og'. Da *auk*, norr. *ok* er en sideordnende konjunksjon som forbinder syntaktisk likeverdige ledd, kan dette ikke aksepteres. Det er åpenbart grunnen til at de fleste forskere tar alle de tre ordene som navn, Moltke først (1973) som personnavn, senere forskere som mytiske navn (Kabell 1978: 39; Nielsen 1980: 277; 1983: 54; Mørup 1989: 411). De mener da at dette er tre navn for Odin, og for å forklare hvordan *ulfur* kan være et Odinheite, tolker de det som *Ulfurr*, "en afledning til ordet *ulv*" (Nielsen 1983: 54). Mot dette har Harry Andersen (1981: 22 f.) rettet skarp kritikk: "Et navn dannet med et suffiks *-ūr-* er meget mærkeligt: *ulf* (ældre *wulf-*) + *ūr*. Kan det tænkes at *ulfur* er ristet for *ulfr* — en form der findes i runedansk?"

I sitt arbeide har Marie Stoklund (1996: 205; etter Kabell 1978: 42; Mørup 1989: 412) minnet om at konsonantgruppen *-rr-* vanligvis assimileres til *-r-*, i runeinnskrifter skrevet *r*. Dermed er det — ut fra en strengt språklig betraktning — utelukket at *ulfur* kan representere et ord med et suffiks *-ur-* eller lignende foran en nominativendelse *-r*.

Samtidig peker hun på at det finnes enkelte eksempler på ord med *-u-* som støttevokal (svarabhaktivokal) i innskrifter fra 8–9. århundre (Stoklund 1996: 205). Da den gamle temavokal *-u-* var falt etter lang stavelse alt omkring 550 (se Grønvik 1998: 20–26), er det ikke noe i veien for at det kan ha utviklet seg en støttevokal *-u-* i visse ord i det 8. århundre. Sml. også Birkmann (1994: 210–12), som påpeker at ord-delingen i gamle dokumenter kan tyde på at ord som glisl. /*ūlf̥r*/ ble uttalt med to stavelser, altså som [*ūlf̥r*] med et sonantisk *-r*, og at dette kan forklare de tidlige skrivninger med svarabhaktivokalen *u*.

Konsekvensen av dette er for Stoklund (1996: 205) at runeinnskriftens *ulfur* må være den gamle a-stammen *urn*. **wulfar*, norr. *ulfr*, og formelt identisk med appellativet. Fra et formelt synspunkt er dette

overbevisende. Når det gjelder ordets semantiske innhold er hun svært forsiktig og sier bare at vi her har å gjøre med “three mythical names” (samme sted 204), hva enten det nå er tre forskjellige guder eller tre navn på Odin. Hvordan ordet ‘ulv’ skulle kunne være et navn på Odin, eller et mytisk navn, har hun ikke gjort noe forsøk på å forklare.

Problemet **ulfur** som antatt Odinsnavn prøver Kabell (1978: 42) å løse på sin egen måte, ved å anta et **Ulfur* med et fritt oppfunnet suffiks *-ur*-, avledet til *væsa*. Det er avvist av alle andre.

3.3 Kritisk referat av andre forskere — innskriftens annen del

Innskriftens annen del, rune 22–63, kan orddeles som følger: **hiǫlb buri is uifþr þaima uiarki auk tuirkuniu buur**. Andre inndelinger og lesninger er også foreslått, bl.a.: rune 51–59 **tuirk-kuniu** (Nielsen 1980: 277), **tuirk-uniu** (Nielsen 1983: 54; Mørup 1989: 411–12), **tuirk unin** (Stoklund 1996: 205), **tuirk-kunig** (Kabell 1978: 39, 44); rune 60–63 **bu ur** (Kabell 1978: 39, 45).

Den første som (etter Moltke) gjorde et forsøk på å tolke annen del av innskriften, var Jens Juhl Jensen (1974). Han festet seg ved hullet i skallebeinet og mente å finne en betegnelse for dette hullet i innskriftens siste ord **buur**, som han stilte sammen med siste ledd i ordet da. *næsebor*. Samtidig tok han rune 27–32 **buris** som en form av verbet da. *bore* og oversatte: “Hjælp til at der må bores et hul [...] mod denne lidelse og (imod?) Tuirkunur”. Han mente da det ikke var tale om en virkelig trepanasjon (åpning av hjerneskallen ved operasjon for å kurere en lidelse), men om en “erstatningsoperasjon”: “i stedet for at lave en trepanering på individet selv har man gravet et kranium op af jorden og boret hul i det.”

Også Kabell (1978) var opptatt av ordet *bor* ‘boret’ i rune 27–29 **bur**, og mente hullet i skallebeinet var et symbolsk substitutt for en trepanasjon (1978: 43, 45). Samtidig så han (samme sted 44) at rune 51–55 **tuirk** kunne inneholde ordet *dverg*, og foreslo å lese hele annen del slik (samme sted 44–46): *Hjælp borrh is viðr þeim á verki; auk dvergekuning bý or!* “Der Bohrer ist Hilfe gegen den am Werke; schaffe [den Zwergkönig =] den mächtigsten Erreger von Krankheit aus seinem Sitz heraus.”

Rent språklig er det mye å innvende mot denne tolkning (se Stoklund 1996: 204), bl.a. at preposisjonen norr. *á* er skrevet med oral *a* (**A**), at preposisjonen (postposisjonen) norr. *ór* er skrevet med runen **r** i steden for **ʀ**, at rune 55 **k** leses dobbelt som *g-k* i det antatte ordet

/dverg-kuni(n)g/ (til tross for at *b*-runen skrives to ganger i sekvensen /hjalp borrf/), og at **auk** på dette ene sted (rune 48–50) skal være imperativ av verbet *auka* og i en betydning 'fjerne' som dette verbet ellers aldri har.

Niels Åge Nielsen (1980) var den første som foreslo at skallebeinet skulle være en amulett og at hullet var laget for å feste en snor i. Han mente det var eieren og bæreren av amuletten som selv hadde laget den, skrevet innskriften, og til slutt undertegnet med sitt navn **buur** = *Bur*.

Navnet *Bur* finner han også igjen i rune 27–30 **huri**, der det står i dativ: **hialb huri is** betyr 'hjelp for Bur er ...'. Av de følgende ord forklarer han rune 51–59 **tuirkuniu** først som et ord *dwærg-gunju* 'dværgestrid' (1980: 277, 280), her i dativ sing; senere (1983: 54) som et ord *dwerg-unniu*, en sammensetning med et sjeldent ord for 'sverd' i norrønt skaldespråk (*unnr* m., gen. *unnar*), "her i dat. sg. *unniu* (dvs. en *u*-stamme)." Videre skal **paima** være dativ plural i substantivisk funksjon, slik at hele innskriften (med ordene fra første del som subjekt) skal bety: "Ulvur og Odin og Højtyr er hjelp for Bur mod disse (ting): værk (smerte) og dværgestrid/dværgesværd." (1980: 280; 1983: 58). Som underskrift til slutt står runeristerens navn: **buur**.

Nielsens forklaring representerer et stort fremskritt, men lider likevel av enkelte språklige svakheter (som skarpt påpekt av Harry Andersen 1981). Jeg vil her feste oppmerksomheten ved at ordet norr. *gunnr* f. er en *jō*-stamme med dativ singular på *-i* i norrøn tid, antagelig *-iu* i urnordisk tid. Den antatte *u*-stammen norr. *unnr* m. må vel også i urnordisk tid ha hatt dativendelsen *-iu*, *-iju*. Men i langstavede ord måtte det utlydende *-u* falle alt omkring 550, og deretter var endelsen *-i* (som i norrønt). At navnet *Bur* skal være skrevet på to forskjellige måter, med enkel og dobbelt **u**, er også betenkelig, likeså at pronomenet **paima** ikke skal stå attributivt til det følgende substantiv **uiarki**, men være substantivert og stå som et eget setningsledd.

Poul Erik Mørup (1989: 411–13) følger stort sett Nielsen (1983) i det rent språklige, men forklarer **tuirkuniu** som *dwerg-ynju* med et annetledd norr. **yn*, dativ **ynju* < germ. **wunjō*. Betydningen av dette ord **yn* f. må han prøve å bestemme på grunnlag av indoeuropeiske etymologier, og det blir naturligvis både vagt og usikkert.

Når det gjelder bruken av runeskallen bygger han videre på Kabell (1978) og mener den har vært en del av utstyret til "en slags troldmand eller *medicinmand*". Før trepanasjonen har han lest opp teksten på kraniestykket, som er en bønn til Odin om hjelp, for å sikre et heldig

utfall av operasjonen (1989: 411). Til sist har han så uttalt det magiske ordet *bor* (imperativ), skrevet **buur**, “med kunstigt forlænget udtale *bo-or* som en slags maning eller besværgelses-galder (tryllesang) lige før selve indgrebet.”

Marie Stoklunds avhandling fra 1996 inneholder både nøktern kritikk av tidligere tolkningsforslag og en komplett bibliografi over forskningen omkring Ribeinnskriften etter 1973. Dette har jeg hatt stor glede og nytte av.

Ifølge hennes eget tolkningsforslag består innskriftens annen del av to selvstendige setninger pluss et navn, altså egentlig av tre setninger. Hun tar ikke stilling til hva ordet **huri** betyr, om det er et ord *bor* n. med betydningen ‘hull’ (sml. da. *næse-bor* og norr. *bora* f. ‘hull’) eller egennavnet *Borr/Burr* eller *Buri*. Hennes oversettelse til gammeldansk (1996: 205) blir da: (1) *Hjálp huri es viðr þæima værki*. (2) *Auk dverg unninn*. (3) *Bóurr*. Oversatt til engelsk: (1) “Help is **huri**” or “by means of **bur** against this pain.” (2) “And the dwarf (is) conquered.” (3) “*Bóurr*.” Den første setningen blir nærmere forklart i tre alternativer: “The help is the hole” (nominative), “by means of the hole (dative) is help”, or “for B. is help”, nemlig “against this pain.” Hun avstår således fra å gi én bestemt tolkning av innskriften. Det siste ordet i innskriften mener hun er navnet på dvergen som volder verken, “the evil causing dwarf” (samme sted 206).

Fra et rent språklig synspunkt er det her flere svakheter, som hun for en del har overtatt fra tidligere forskning og som hun til dels også selv er oppmerksom på, men prøver å bortforklare:

- (1) Ordstillingen er merkelig, med det finitte verbet *is* på tredjeplass i steden for på annenplass i setningen.
- (2) Ordet **uiþr** kan ikke tolkes som preposisjonen norr. *viðr*, for dette ordet skulle her hatt formen **uiþr** med utlydende *-r* og ikke *-R* (sml. got. *wiþra*, ght. *widar*).
- (3) Ordet **tuirk** står uten nominativsendelsen *-R* (sml. norr. *dvergr*). Forsøket på å forklare dette (l.c.206) er ikke overbevisende.

På den annen side er det verdifullt at hun (samme sted 206) trekker inn Canterbury-formelen (DR 1942: 419, Moltke 1985: 360) og Sigtunamuletten (Moltke samme sted) til sammenligning, og betrakter dvergen som den som volder det onde (verken). Det gir oss nøkkelen til å bestemme nærmere hva slags “verk” det her er tale om, og hvem eller hva innskriften er rettet mot.

4. Forslag til ny tolkning

4.1 Innskriftens annen del — egen tolkning

4.1.1 Innskriftens annen del (rune 22–63) begynner med ordene /hjalp buri, is/ 'hjelpe sønnen (min sønn), som ...'. Første ordet er imperativ 2. sing. av verbet norr. *hjalpa*. Annet ord er dativ sing. av ordet norr. *burr* m. 'sønn', en gammel *i*-stamme, sml. geng. *byre* m. 'sønn', begge av germ. **burī-z*. Dativendelsen *-i* kan være lydrett i et kortstavet ord på denne tid, før apokopen av *-i* etter kort stavelse (sml. Grønvik 1998: 21). Det er altså faren som skriver dette (og ber denne bønn).

4.1.2 Bønnen fortsetter med en relativsetning **is uifr þaima uarki** = /is wiðr þaima wiarke/, norr. *es viðr/vinnr þeima verki* 'som kjemper mot denne verken'.

Om formen norr. *viðr* ved siden av *vinnr* se Noreen 1923/1970: § 261 med eksempler som *munnr* : *muðr*, *sannr* : *saðr*, *kunnr* : *kuðr*, *mennr* : *meðr*, *brennr* : *breðr* og nettopp *vinnr* : *viðr* (til *vinna*, Am 48). Denne lydutvikling *-nnr* > *-ðr* i postvokalisk stilling kan ifølge Noreen (l.c.) tidligst ha funnet sted i vikingetida, siden *-nnr* først er oppstått ved synkope av *-a-* og *-i-* (altså **winnir* > *winnr* > *wiðr* > *viðr*). Men synkopen av *-i-* etter lang stavelse kan nå dateres til omkring 500–550 (Grønvik 1998: 19, 23 f.), og dermed er det ingen ting i veien for å regne med en lydutvikling *-nnr* > *-ðr* i en innskrift fra 720-årene.

Verbet *vinna* har primært betydningen 'arbeide, streve' (Heggstad), i skaldediktningen også 'kjempe, stride', se NN § 739 (*þars unnuð við malma* Ott 3,10 'der dere kjempet mot våpnene').

Ved siden av konstruksjonen *vinna við e-u* står konstruksjonen med ren dativ, særlig i det velkjente uttrykket *vinna sköpum* 'motstå skjebnen'. Beleggene med dette *vinna* er alle i negert form, som *sköpum við manngi* Am 48 'ingen motstår skjebnen', *vinnat skjöldungar sköpum* HH II 29; lign. Korm lv 30; med personlig dativobjekt *ek vætr hánom vinna kunnak*, *ek vætr hánom vinna máttak* Vql 41 'jeg kunne ikke motstå ham, jeg hadde ikke krefter til å stå imot ham.'

Her i Ribe-innskriften er setningen ikke negert, og det er tydelig at verbet her ikke betyr (resultativt, perfektivt) 'motstå', men (imperfektivt) 'kjempe imot'. Dette kan man stille likt med *vinna við e-u*, til forskjell fra *vinna yfir e-n* 'overvinne en'. En tilsvarende forskjell i aksjonsart er det mellom ght., gs., geng. *winnan* (imperfektivt) og *gi(ge)-winnan* (perfektivt, resultativt), se ordbøkene.

Etter dette oversetter vi Ribe-setningen med: 'Hjelp sønnen, som strider/kjemper mot denne verk'. Den perfekte betydning '(med hell) motstå' passer ikke her, hvor faren nettopp ber gudene om hjelp til å motstå, d.e. overvinne den verken som sønnen kjemper mot (imperfektivt).

Syntagmet **þaima uiarki**, med et attributivt /þaima/, kan entydig bestemmes som dativ sing. mask. (sml. Noreen 1923/1970: § 470) og må bety 'denne verk'. Ordet *verkr* m. i norrønt betyr (i motsetning til *verk* n. 'arbeide, gjerning') alltid 'verk, pine, smerte', og kan brukes i forbindelse med sår: *sár verklaus* Hom 156¹⁰ 'sår uten verk'. I norske dialekter har ordet også den konkrete betydning 'verkebyll' og 'materie (i sår)', likeså i norsk riksmål, i svenske dialekter (*värk*) og såvidt i eldre dansk (se Torp 1919: 859; RMO II: 3811; Hellquist II 1396; ODS 27: 928). En slik betydning kan også foreligge her; det passer svært godt med bruken av et deiktisk demonstrativpronomen: 'denne verken (verkebyllen)'.

Da ordet for 'smerte, verk' her er skrevet **uiarki** (dat. sing.), må det gå tilbake på et eldre **werka-* og ha brytning *-e- > -ia* (lydrett bare foran endelsen *-a*). På den annen side har det nærstående norrøne ordet formene *verker*, gen.sing. *verkjar*, nom.pl. *verkir*, og det tyder på en gammel *i*-stamme **warki-* (så Torp 1909: 396). Innslaget av *-j-* i gen.sing., gen. og dativ plur. (*verkjar*, *-ja*, *-jum*) er vel å forklare etter Noreen 1923/1970 § 263, nemlig at *-k-* ble palatalisert foran endelser som begynte med *i*, som her i nom. og akk. pl. norr *verkir*, *-i*; dette palataliserte *-k-* ble så analogisk overført til stillingen foran ikke-palatal vokal og skrevet *-ki-*: *verkiar*, *-ia*, *-iom*. En opprinnelig *i*-stamme ansettes også for gleng. (angl.) *wærc* m. (sml. *þæs [...]* *wærces* ca. 900 hos Beda) og også for eng. dial. *warch* og *wark* 'a pain, an ache'. Det kunne derfor ligge nær å anta at også runeordet går tilbake på en form med *-a-* i rotstavelsen og senere *-æ*, *ǣ* ved *i*-omlyd (så Stoklund 1996: 206, kanskje etter Moltke 1973: 385). Det ville imidlertid forutsette at brytningsdiftongen [ia, ja] i en rekke ord var videreutviklet til [æ] og falt sammen med [æ] < urn. *-a-* alt i 720-årene. Det er ganske usannsynlig, siden brytningsproduktet og *i*-omlydsproduktet holdes grafisk klart adskilt ennå i det 10. århundre (se DR 1942, artiklene "Brydning" sp. 793–94 og "Omlyd" sp. 869–70). *I*-omlyden av gammelt *-a-* skulle på denne tid avgjort ha vært skrevet **A** eller **AI**.

I eldste runedansk fins det endel skrivemåter med **ia** som man ikke har villet godta som brytningsprodukter, til tross for at de forekommer i ord med opprinnelig *-e-* i rotstavelsen og vokalen *-a-* i endelsen:

-*uiarþan*, *nuruiak*, *uiar*, *þiakn* (etter DR 1942: 945). Til dette kommer nå **uiarki** fra Ribe.

Den viktigste grunnen til at man har nølt med å godta et brytningsprodukt /ia, ja/ (eller kanskje på denne tid ennå /ea/) < *-e- i disse ord, er at senere språk ikke oppviser brytning -e- > ia, ja etter fremlydende w-. Men det kan jo bero på en yngre utjevning etter ubrudte sideformer (foran endelsen -e bl.a.) eller på en senere reaksjon mot en konsonantgruppe *wj-* i fremlyd. Dette gamle belegget fra 720-årene taler i alle fall for virkelig brytning, sml. diskusjonen i DR 1942: 945 anm. 22.

Det er også et annet argument som taler i samme retning. Antas ordet **uiarki** å være en *i*-stamme, skulle det i dativ sing. ha endelsen -Ø, som norr. *gestr*, dativ sing. *gest*. Det har både Kabell (1978: 43) og Mørup (1989: 411) sett. Vi må tilbake til omkring 500–550, før vi kan regne med en endelse -i her. Følgelig synes **uiarki** å være dativ sing. av en *a*-stamme med opprinnelig rotvokal -e-. (Men foran den opprinnelige dativendelsen -ē må brytningsvokalen selvsagt være analogisk.)

Det kan da henvises til at substantivet geng. *weorc* n. (< **werka-*) ved siden av 'arbeide, gjerning osv.' også har utviklet betydningen 'pine, smerte, sorg; pain, travail, grief' (se Bosworth 1898: 1191 *weorc* VII). Eksempler er *weorc tō þolianne* Jul 569 'tåle smerte', *Ne hie sorge wiht*, *weorces ne wiston* Gen 786 'de visste ikke om noen sorg (eller) smerte', *Hē þæs weorc gehlēat, frēcne wīte* Gen 2746 'derfor fikk han (som skjebne) pine, skrekkelig straff'. Også i gammelsaksisk kan ordet *werk* n. bety 'Mühsal, Beschwerde, Schmerz' (se Sehr 1925: 661).

Etter dette må vi regne med at ordet urn. **werka-* på gammelt dansk område har utviklet den samme betydningen 'smerte, pine, verk', men at ordet i denne betydning tidlig har fått maskulint genus, kanskje under innflytelse av et **warki-* m. som fantes ved siden av og som har holdt seg i norr. *verkr* m. og i gammelengelsk (anglisk) *wærc*.

4.1.3 Innskriften fortsetter så med ordene (rune 48–58) **auk tuirkuniu** = /auk dvergynju/, norr. ok **dvergynju* 'og hun-dvergen, dvergekvinne', slik at hele relativsetningen (rune 31–58) betyr: 'som kjemper mot denne verken (verkebyllen) og (mot) dvergekvinne'. Ordet /dvergynja/, norr. **dvergynja* f. er avledet med et suffiks norr. -ynja til ordet */dwergr/, norr. *dvergr* m., på samme måte som norr. *ásynja* f. 'gudinne' til norr. *áss* m. 'gud', norr. *vargynja* f. 'ulvinne, hun-ulv' til norr. *vargr* m. 'ulv', og norr. *apynja* f. 'hun-ape' til norr. *api* m. 'ape'. (Om suffikset se videre Torp–Holm 1973/74: 17; Krahe–Meid 1967–69: III 120 f.; Kluge 1926: §§ 39–42.)

Dvergene var små overnaturlige vesener som etter nyere norsk folketro kunne skade kyr, sml. ordet *dvergskot* 'en vis Sygdom paa Kvæg' (Aasen). Nordenfjells er også selve ordet *dverg* "tildeels omtalt som en Plageaand for Kreaturene" (Aasen). Noe litteratur om dvergene som sykdomsvetter gir Kabell (1978: 44 anm. 29).

Ribe-innskriften viser nå at etter gammel nordisk folketro kunne en dvergekvinne også skade mennesker og være årsak til en "verk", antagelig en verkebyll, som i visse tilfelle var så farlig at man vendte seg til gudene for å få hjelp. Innholdet minner om Canterbury-formelen (DR 1942: 488–90), som Marie Stoklund (1996: 206) også trekker inn til sammenligning. Der er det tale om en sykdomsdemon som åpenbart har tilhold i såret og som skal bringes til å forlate det (flykte), nå da den er funnet og nevnt ved navn:

**kurilsarþuarafarþunufuntinistuþuruigþik
(þ)orsarþrutiniurilsarþuarauþraþrauari**

Dette kan orddeles og leses som følger:

/Gyriḷ sārþwara, far þū nū, fundin is-tu.
Þörr wigi þik, þursa dröttin, Gyriḷ sārþwara!
Wiþr āþra wari./

Dette er en besvergelse /wiþr āþra wari/ 'mot materie (verk) i (blod-)årene (i sår)', sml. æda. *waar*, da. *vor*, no.dial. *var* 'Sliim, tyk Vædske' (Aasen) og videre geng. *wearh*, ght. *warah* 'materie, våg'.

Tilnavnet /sār-þwari/ m., akk. /sār-þwara/ har som annetledd ordet norr. *þvari* m 'et slags bor', no.dial. *tware* m. 'lite bor, liten naver m.m.' (se Torp 1919: 821). Ved siden av det står norr. *þwara* f., som svarer til no. dial. *twora* f. (Aasen). Det var før hjulvispens tid et vanlig og mye brukt kjøkkenredskap i Norge, en slags hvirvlestang med korte tverrkvister, som ble brukt til å røre med i grøt og velling under matlagingen. Formene no. dial. *tworu*, *twuru* o.l., no. rm. *tware*, sv. dial. *twara* m.m., isl. *þwara*, obl. *þvöru* går alle tilbake på et eldre nordisk *þwara f. Navnet /sār-þwari/ m. gir altså bildet av et vesen som borer eller rører heftig om i såret, i materien.

Dette vesen er tydeligvis av hankjønn, og kalles også *þursa dröttinn* 'tussenens herre eller konge'. Tusser, alver og dverger hører i norsk folketro til samme gruppe farlige vesener, og *dvergskot*, *alveskot* og *tussebit* er navn på sykdommer og lidelser av omtrent samme art.

'Tussenes herre' i Canterbury-formelen er derfor i slekt med dvergkvinnen, *dvergynja*, i Ribe-innskriften.

Selve navnet *Gyrill* kan være en avledning til ordet no. dial. *gør* eller *gør* n. '1) Dynd, Søle, blødt Mudder. 2) Mavevælling' (Aasen). Dette ordet fins også i svenske og danske dialekter, i gammelengelsk og i gammelhøysk (se Torp 1919: 175). Navnet *Gyrill* kan da kanskje være et diminutiv med betydningen 'den lille *gør*-klumpen (nede i det materiefylte såret)'. Om suffikset *-il-* i slik betydning, se Torp/Holm 1973-74: 27.

Mens dette skadelige vesen i Canterbury-formelen er av hankjønn og betegnes som en *burs* 'tusse', er det i Ribe-innskriften en kvinne av dvergeslekten, en *dvergynja* (sml. glisl. *dyrgia* i samme betydning). I begge tilfelle har man åpenbart forestilt seg at dette vesen har tilhold i såret (i verkebyllen), og at det gjelder å få dette vesenet bort, forat såret skal kunne læges. Det er dette faren i Ribe-innskriften ber om hjelp til.

4.1.4. Det siste ordet i innskriftens annen del er **buur**, som må leses /bōur(r)/ (først sett av Harry Andersen 1981: 23) og som Marie Stoklund (1996: 206) mener er navnet på dvergen (d.e. dvergkvinnen). Det tror jeg er riktig. Bønnen i innskriftens annen del lyder da i sin helhet, i oversettelse: 'Hjelp sønnen (min sønn), som kjemper mot denne verken (verkebyllen) og (mot) dvergkvinnen, Bóur!' Ordet *Bóurr* står dermed i dativ singular og som apposisjon til *dvergynju* 'dvergvinnen'.

4.1.5 Det er da fristende å prøve å finne en forklaring på dette dvergkvinne-navnet også. Det inneholder kanskje samme suffiks som dvergnavnene *Bifurr*, *Bafurr* og *Bomburr* i Vsp 11, personnavnene norr. *Qzurr* og *Gizurr* og visse gudenavn (heiti) på *-urr*.

Det er sannsynlig at *Bóurr* er en sammensetning med gda. *bō*, norr. *bú* n. 'bo, bosted' < urn. **būwa-*, østnord. **bō(wa)-* som førsteledd. Annetleddet kan da kanskje være urn. **-warjar*, som er belagt i tre runeinnskrifter i formen *-warjar*, se KJ 13a, 73, 91. Dessuten inngår det i tallrike gammeltyske personnavn av typen *Lantwari*, *Lantweri* fra det 8. årh., og i norrøne innbyggernavn som (plural) *vikverjar* 'innbyggere i Vika', *Oddaverjar* 'folk fra Oddi (på Island)'. Sml. også norr. *skipveri* m. 'en av mannskapet på et skip', pl. *skipverjar* 'skipsfolk, -mannskap'. Annetleddet **-warjaR* betegner altså 'en som verger, en som bor på el. er fra et sted (uttrykt i førsteleddet).'

Det spørres da om et eldre ord **būwa/bōwa-warjar* 'den som verger/holder til på et bosted (sitt bosted)' rent lydlig kan ha utviklet seg til **bōurr*, slik at dette ordet i vår tekst betegnet vættet (dvergkvinnen) som bodde i verkebyllen, som hadde verkebyllen som sitt bosted.

Hva det rent lydlige angår, skulle man vente at et opprinnelig **bōwa-warjar* først utviklet seg til **bō-warr* eller kanskje (over **bō(w)-wærir* med *j*-omlyd) **bō-wærr*, **bō-wēr(r)*. Men derfra kan det ha skjedd en videreutvikling til *bō-urr*, sml. hvordan det gamle personnavnet **Sigi-wardur* (som gir ty. *Sigwart*) over ventet **Sig-vorðr* utviklet seg videre til norr. *Sigurðr* (Janzén 1948: 89). Et annet eksempel på slik videreutvikling i halvt trykksvak stavelse har vi i ordet norr. *dag-verðr*, som tidlig opptrer med en sideform gno. *dagurðr* (med *dag-urðarmål*, se Holtsmark 1955: 84) og gisl. *dogurðr* (for gamle belegg se Cl-V: 95 under *dagverðr*); en tilsvarende form ligger til grunn for den utbredte formen *dugur(d)*, *dugul* i østnorske dialekter.

Andre eksempler på slik videreutvikling av *-we-* til *-u-* i trykksvak stilling har vi i ordene norr. *øndurðr* ved siden av *øndverðr* 'vendt mot hverandre, vendt fremover m.m.' og *øndugi* ved siden av *øndvegi* 'høysete'. Her var betydningsforholdene så klare at den lydrett utviklede *-u-*formen lett kunne identifiseres som en talemålsvariant av *-we-*formen; den siste kunne derfor lett settes inn i mer reflektert eller omhyggelig tale. De to formene kan ha levd ved siden av hverandre gjennom lange tider.

Videre kan vi trekke inn personnavnet norr. *Qzurr* m. (gen. *-ar* og *-s*), gsv. *Azur*, *Assur*, runedansk *asur* (DR 131 Års), *asur* (DR 331 Gårdstånga 3), *atsur* (DR Mønter 21–25), runesvensk *ansuar* (SR U 276 Hammarby), *ansuar* (SR Sö 85 Västerby), *ansuars* (SR U 559 Malsta kyrka, genitiv), *ansur* (SR U 328 Lundby), *asur* (SR U 273 Hammarby kyrka, U 277 Hammarby apotek). Dette navnet forklares gjerne (etter Kock 1911–16: 205, sml. Andersen 1965: 202) av et urn. **Anda-swarur* og skal være et opprinnelig appellativ brukt som tilnavn, et nomen agentis: "han som ger svar, står till svars"; jfr isl. *andsvar*, n. 'svar, svaromål inför rätta, ansvar'" (SR VI 1,2: 450). På grunn av genitivformen *ansuars* i runesvensk må vi kanskje heller gå ut fra et opprinnelig **Anda-swarar* eller helst **-swarjar*, lydlig videreutviklet til *-surr*, *-sur*. Dette kan da tolkes som en ja-avledning til ordet norr. *andsvar*, urn. **anda-swara-*, og altså bety 'den som er forbundet med ansvar, som har ansvar'. At en og samme person dels kalles **asur** (U 273, 277), dels **ansuar** (U 276), kan da lett forklares. "Mannen kallades nog i vardagslag *Assurr* (kanske med nasalerat *a*), men man

visste, att en mer vårdad form var *An(d)svarr*, och en omsorgsfull runristare kunde därför bruka denna form." (SR VI 1,2: 450). Det var mulig fordi appellativet norr. *andsvar* hele tiden levde ved siden av og var semantisk assosiert med personnavnet.

Navnet *Gizurr* har etter alles mening et uklart førsteledd; men for annetleddet er det fristende å regne med det samme *-swarjar* som i foregående navn (sml. Janzén 1948: 113, Andersen 1965: 203, som begge forsiktig foreslår **-swarur*). I så fall synes navneformen å peke på et urn. **Giti-swarjar*. Førsteleddet minner om norr. *get* n. 'gjetning, formodning', men avviker ved å være en *i*-stamme. Norrønt har en mengde nylagede nøytrale *a*-stammer der vestgermansk har en eldre type maskuline *i*-stammer (se Torp/Holm 1973–74: 6, Kluge 1926: 57, Bjorvand 1994: 71, 229). Det er mulig den eldre *i*-stammetyper er bevart i dette sammensatte navnet, som i så fall betyr 'den som svarer på/med gåter, som er forbundet med gåtesvar'. Falks gamle forklaring (1924:13) må avvises, da den regner med et verbalt førsteledd (germ. **getisōn* > eldre dansk *gitse*, nyno. *gissa*), men semantisk treffer den likevel det rette: Navnet er et Odinsnavn og "betegner således Oden som den store gåtemester, jfr. *Sanngetall*."

(Anmerking: En rekke gamle *a*-stammer med opprinnelig genitiv singular på *-s* har sekundært fått en genitivform på *-ar*, etter analogi fra *i*- og *u*-stammer, se Noreen 1923/1970 § 358,2. Blant de mange personnavn dette gjelder, nevner Noreen også *Gizurr* og *Qzurr*.)

Gudenavnet *Véurr*, brukt i Hym 11 og Vsp 56 om Tor, hører etter alles mening sammen med Rök-steinens *uia uari* 'veenes vokter', også brukt om Tor (om formen av genitivordet, nemlig gen.pl., se Grønvik 1983:127 med anm. 71). En tilsvarende komposisjonsform urn. **wiha-warjar* måtte med samme utvikling som i ordene ovenfor over **wē-warur* eller **wærr* gi norr. *Véurr*.

Et gudenavn *Lóðurr* er overlevert i Vsp 18: *ǫnd gaf Óðinn, / óð gaf Hæmir, / lá gaf Lóðurr / ok litu góða*. Førsteleddet i dette *Lóðurr* må være ordet norr. *lód* f., n. 'grøde, avling', no. dial. *lod* (oo) f. (Aasen) 'Afgrøde, Aarsvæxt', spesielt: '1. Korn i utærsket Tilstand; Korn og Halm tilsammen'. Et opprinnelig kompositum **lōða-warjar* 'han som verger, beskytter grøden, årsavlingen' måtte rent lydlig utvikle seg til norr. *Lóðurr*. Etter betydningen er det navn på en fruktbarhetsguddom som sikrer grøden og dermed (gjennom maten) gir menneskene "blod og gode leter (naturlig kroppsfarge)", som Voluspå-verset sier.

Odinsnavnet *Viðurr* m. er ofte brukt av skaldene og har hittil ikke fått noen sikker forklaring (sml. LP 615, Jóhannesson 1956:168 og Vries

1962:661 med hver sine forslag). Formelt kan navnet uten videre føres tilbake på et urn. **wiðu-warjar* med betydningen 'tre-vergeren', d.e. 'han som verger / har tilhold i treet'. Det dreier seg sikkert om asken *Yggdrasil*, der Odin hang en gang i en mytisk fortid. Den omtales også som *æztr víða* 'det beste av trær' (Grimn 44). Odinsnavnet *Viðurr* refererer seg således til en sentral Odinsmyte. Navnet *tivurr* m. er brukt en gang om Balder (*blóðgum tivur* Vsp. 31). Det synes rent formelt bare å kunne avledes av et urn. **tiwa-warjar* 'gudevergeren, d.e. han som verger, beskytter gudene'. Etter det Snorre forteller om denne guden, er det ikke lett å forstå hvordan han kan ha fått et slikt navn. Men i *Bjarkamál en fornu*, vers 6, heter det på vanlig måte om en kriger at han gledet mange menn med gull, men "Balder beskyttet ham likevel ikke": *varði hann Baldr þeygi*. Her er det altså antydning at Balder hadde en beskytterfunksjon (så LP 33). Hvis hans oppgave også var å beskytte gudene, kan vi bedre forstå den forferdelse det vakte i gudeverdenen da han først drømte *drauma stóra ok hættliga um líf sitt*, og siden faktisk ble drept. Men Odin skjønnte best *hversu mikil aftaka ok missa ásunum var í fráfalli Baldrs* (Gylfaginning kap. 48, SnE 1926: 58). Det kan altså ha vært fordi Balder hadde en viktig beskytterfunksjon hos gudene. I uttrykket *blóðgum tivur* (dat. sg.) 'den blodige (drepte) gudebeskytter' har altså katastrofen fått et konsentrert og dramatisk uttrykk.

Odinsnavnene *Gollurr* og *Sviðurr* (i ramser) forbinder Falk (1924: 14, 28, 43) med substantivene norr. *goll* f. 'larm, kamp' og *sviða* f. 'spyd'. De kan da føres tilbake på typene urn. **galla-warjar* 'som verger seg i kamp' og **swiþa-warjar* 'som verger seg med spyd' (sml. Odins spyd *Gungnir*). Men det er jo ikke sikkert navnene går så langt tilbake; de kan være dannet i noe senere tid etter mønster av de sikkert mange dannelser på *-urr* av eldre **-warjar*.

Endelig er det mulig at et par dvergenavn kan forklares på tilsvarende måte. Dvergenavnet *Bomburr* i Vsp 11 hører sammen med nisl. *bambi* m. 'mikil vömb, stór magi' (Blöndal 1920–24: 59) og betyr vel derfor 'han som forsvarer sin store mage' eller 'forsvareren med den store mage' (noe annerledes Jóhannesson 1956: 584, 951; Vries 1962: 70). Dvergenavnet *Bifurr* kan på samme måte bety 'den skjelvende forsvarer' (Vries 1962: 35: 'der zitternde'). Dvergene beskrives altså her som litt latterlige og ufarlige vesener, ganske annerledes enn dvergekvinnen fra 720-årene i Ribe, som er mere i slekt med de skadevoldende dvergene i nordnorsk folketro. (Dvergenavnet *Bafurr* har ukjent førsteledd og kan ikke brukes som argument i noen retning.)

Når personnavnet norr. *Qzurr* i svensk også opptrer i formen *Assar*, beror det ifølge Harry Andersen (1965: 208) på tilslutning til de mange andre navn på *-ar(r)* < **harjar*. Lignende kan gjelde for andre gamle navn på **-warjar*, som kanskje *Steinarr* (se diskusjonen hos Janzén 1948:101). Forøvrig er det "svært att med säkerhet påvisa något *-varr* i maskulina personnamn i Västnorden" (Janzén 1948: 114). Derimot har vi, som nettopp vist, flere sikre eksempler på at en trykksvak stavelse **-war-*, *-wer-*, *-swar-* som annetledd i et sammensatt ord utviklet seg til *-ur-*, *-sur-*, og kan antagelig sette opp dette som en såkalt lydlov. Den fonetiske utvikling her har vel sammenheng med at *w*-lyden ennå ble uttalt bilabialt, som en konsonantisk *-u*.

Følgelig er det også mulig at *Bōurr* skal forklares som antydnet ovenfor, og betyr 'han/hun som forsvarer eller har tilhold i sitt bo'.

4.1.6 Det har i årenes løp vært gjort flere forsøk på å finne ut hva dette skallebeinet med runer på skulle brukes til, sml. ovenfor § 3.3 om forskjellige tolkningsforsøk av Juhl Jensen, Kabell, Nielsen og Mørup. Marie Stoklund (1996: 204) stiller seg tvilende til mye av dette og nevner andre magiske prosedyrer som kanskje kunne komme på tale, som å bli kvitt et onde ved å bore et hull, se gjennom et hull eller kaste noe på et passende sted.

Såvidt jeg kan skjønne, gir teksten selv et vink om hvordan beinstykket skulle brukes. Uttrykket *is uilþr þaima uiarki* 'som kjemper mot denne verken' bruker det deiktiske demonstrativpronomen 'denne', og det viser vel at beinstykket med runebønnen på skulle ligge tett inn til verkebyllen. Det var altså pasienten selv som skulle bære beinstykket med runebønnen på, så nær den syke legemsdelen som mulig. Antagelig ble det da festet med ei snor, trukket gjennom hullet i beinstykket. Ved den nære kontakten med verkebyllen ville det gjøres helt klart hvilken verkebyll runebønnen var rettet mot.

4.2 Innskriftens første del — egen tolkning

4.2.1 Som vist ovenfor § 3.1 inneholder første del av innskriften ordene *ulfur auk upin auk hutiur*, som må tolkes som /ulf^u auk Óðinn auk Hō-Tiur/, slik at vi her har ett tilsynelatende appellativ 'ulv' og to gudenavn 'Odin' og 'Høye-Tyr'.

Formen *-tiur* må først kommenteres, sml. ovenfor § 3.1. Den må leses som /tiur/ og komme av urn. **tīwar*. Etter *a*-apokopen oppstod en form **/tiur/*, som ved forkortning i hiatus ble til /tiur/ og slik

kunne bevare sitt *-u* etter kort stavelse ennå i det 8. årh. (mens *-u* etter lang stavelse var falt allerede omkring 550). Et lignende tilfelle har vi i ordet /wiu/ < */wīu/ < /wīju/ 'jeg vier' i to brakteatinnskrifter (Overhornbæk 2 og Vendsyssel) og på beinstykket fra Ødemotland (se Grønvik 1996: 219, 263).

Da konjunksjonen **auk** = /auk/ > norr. *ok* 'og' er en sideordnende konjunksjon, må de tre leddene /ulf^ur/ og /Óðinn/ og /Hō-Tiur/ som før nevnt være syntaktisk likeverdige. Følgelig må ordet 'ulv' her være brukt som et proprium, som navn på en bestemt ulv ('Ulven').

I edda- og skaldedikt brukes ordet norr. *ulfr* ofte om Fenrisulven, sml. *er Óðinn ferr við ulf vega* Vsp 53, Lok 58; *Ulfr gleypa mun Aldaföðr* Vafpr 53 (flere belegg i LP 578).

Sammenstillingen av ordene 'ulven og Odin og (Høye-)Tyr' fører uten videre tankene hen til Snorres fortelling i Gylfaginning kap. 33 (SnE 1926: 32–35) om æsene og Fenrisulven. Fenrisulven var et av Lokes barn, født av ei *gygr* i Jotunheimen. Odin tok ham hjem til Åsgard og lot ham vokse opp der; men bare Tyr var så modig at han vågde å mate ham. Ulven vokste seg snart så sterk at det ble spådd at han kunne bli til skade for gudene, og de fikk det råd å binde ham med et overmåte sterkt bånd. To forskjellige bånd prøvde de (*Lædingr* og *Drómi*), men ulven slet seg løs uten vanske. Til slutt fikk Odin laget båndet *Gleipnir* hos noen dverger i *Svartálfaheim*. Så egget de ulven til å la seg binde med det og vise sin styrke ved å rive seg løs. Ulven var mistenksom og krevde at en av gudene skulle legge handa si inn munnen hans som pant på at dette ikke var noe lureri. Det var det bare Tyr som vågde å gjøre, og da ulven ikke greide å slite seg løs og dermed var bundet, beit han av handa til Tyr, som siden bare hadde ei hand (*enn einhendi áss*, Rún 23). Deretter kunne gudene holde ulven bundet til ragnarok.

Denne myten om Fenrisulven og Tyr var kjent i Norden alt i meget gammel tid. Det viser en gullbrakteat fra det 5–6. århundre, funnet i området ved Trollhättan ved Göta-elv i Sverige. Den er registrert hos Hauck 1985 som IK 190, tegnet i IK 1,1 s. 94 som fig. 18,3 og i størrelse 3:1 hos Hauck 1988 Tafel I. Den viser en mann i helfigur med begge hender overdimensjonert og den venstre inne i munnen på et firbeint dyr med stor kjeft (sml. Hauck 1985, IK I Text: 325, 326), et enestående motiv på gullbrakteatene. Det tolkes av Hauck som "der Gott mit der Hand im Wolfsrachen" og er ganske sikkert å oppfatte som Fenrisulven og Tyr. "Die goldenen Amulettbilder sind so etwas wie religionsgeschichtliche Urkunden aus einer Welt mündlicher Überlieferung in einer der spätantiken Randkulturen" (Hauck 1988: 19).

Ribe-innskriften viser nå at myten også var kjent i Danmark og det så tidlig som i det 8. århundre. Innledningsordene med navnene på de tre hovedaktørene kan ikke tolkes annerledes.

4.2.2 Men da må vi spørre: Hvorfor henvises det til denne myten som innledning til den følgende bønningen om hjelp mot en livstruende verk (verkebyll)?

Det er en iøynefallende tematisk likhet eller parallellitet mellom gudemyten og den situasjonen runebønningen vitner om. Begge steder gjelder det å uskadeliggjøre et livsfarlig vesen — en jotun (Fenrisulven) eller et sykdomsvætte (dvergekvinnen) —, og begge steder er man avhengig av guders innsats. Også i runebønningen håper man åpenbart på hjelp fra Odin og/eller Tyr.

En lignende henvisning til en hendelse i den mytiske verden finner man også i den eldste type av galdre eller Zaubersprüche. De innledes gjerne med en episk del, som forteller om en kjent hendelse fra den mytiske verden, og fortsetter med en eksorsistisk del, dvs. med en besvergelse eller bønn om hjelp i en tilsvarende situasjon her i verden (sml. Ehrismann 1932: I 101). Tanken er åpenbart denne: På samme måte som hjelp ble ydet den gang, i en mytisk fortid, håper man at hjelp skal ydes nå, i en lignende aktuell situasjon her i verden.

Et velkjent eksempel på en galder med denne oppbygning er *der zweite Merseburger Zauberspruch* (Braune/Ebbinghaus 1965: 89). Den beretter at noen guder red til skogs, og så forstuet Balders fole foten. Da gol (galdret) først to par av gudinner over foten, deretter, i tredje omgang, Odin (Wodan), "som kunne det vel", og så følger ordene han sa: "bein til bein, blod til blod, ledd til ledd osv".

Når denne galderen (med den innledende fortelling og Odins ord) ble fremsagt i en konkret situasjon her i verden, ventet man åpenbart at den skulle være virksom, på samme måte som den hadde vært virksom i en mytisk fortid. Denne galderen har åpenbart vært kjent og brukt også i Norden og har holdt seg her i omtrent tusen år etter den nordtyske nedskriften, men slik at de hedenske guder er blitt avløst av Kristus og dertil Maria eller en av disiplene; og delvis avsluttes den med Fadervår eller andre kristne formularer. I det 17. århundre ble det nedtegnet flere slike kristeliggjorte formularer i Danmark, første gang år 1618 (se Ohrt 1917: 133–145), og fra Norge has en rekke lignende nedskrifter fra 1668 (Lister og Mandals amt) til 1897 (Hemsedal; se Bang 1901–02: 1–17). Til dels er de etter hvert blitt noe forvansket, men mange av dem har ennå tydelige spor av den gamle oppbygning:

Det henvises først til et mytisk eksempel, der en eller flere hellige personer (Jesus og dertil St. Maria eller St. Mekkel eller St. Peter; senere Jesus alene) var involvert og en av dem (Jesus, ved siden av ham i Dannark også to ganger S. Maria) foretok en signing som førte til helbredelse; så ber man om at en tilsvarende helbredelse skal skje i den aktuelle situasjon.

4.2.3 Det er dermed klart at Ribe-innskriften har et viktig trekk felles med de gamle galdere, nemlig den episke innledning: henvisningen til en mytisk hendelse der gudene grep inn og viste sin makt. Men i fortsettelsen er det en like viktig forskjell mellom dem. Merseburgergalderen inneholder selve de ordene gudene en gang brukte (den eksorsistiske formel), og ved senere bruk av galderen blir disse ordene ordrett gjentatt så godt man husket dem (sml. variantene hos Bang 1901–02 og Ohrt 1917). Slik er det ikke i Ribe-innskriften. Her følger en bønn som *ikke* går tilbake til myten om Odin, Tyr og Fenrisulven, men er formulert ut fra den aktuelle situasjonen i Ribe i 720-årene, en bønn om at gudene skal hjelpe til mot et farlig byllevætte.

4.2.4 Ribe-innskriften er derfor ikke en *gald* med en fast eksorsistisk formel; man må heller kalle den en *bønn*. Men man kan diskutere hvem denne bønningen er rettet til og om den hører hjemme i den religiøse eller den magiske sfære av menneskers trosliv.

Verbet *hialb* 'hjelp' står i singular (imp. 2. sing.) og må derfor ha en adressat i singular, sikkert en guddom. Men de guder som er nevnt like foran, Odin og Høye-Tyr, står der som aktører i et mytisk drama og ikke som adressater for den følgende bønningen. Fra et grammatisk synspunkt er det derfor ikke klart hvem bønningen er rettet til. Ut fra hele konteksten er det likevel en del som taler for at det er Tyr. Han er fremhevet ved attributtet *hō-* som 'Høye-Tyr', han er den som nevnes sist av de to gudene, like foran verbet 'hjelp', og han er — ifølge myten — den som vågde mest og reddet situasjonen i gudeverdenen. Det er derfor rimelig å tenke seg at det er han som blir bedt om å hjelpe også her, det vil si at det er han som runeristeren (faren) først og fremst har hatt i tankene da han formulerte bønningen.

Da bønningen i alle tilfelle er rettet til en av de høyeste og mest ansette gudene, er det i og for seg mulig at den er en ekte religiøs bønn, i den forstand at den er fri for enhver form for magi og magisk tankegang. Men hvis det er slik å forstå at henvisningen til en parallell hendelse i gudeverdenen skal tjene til å *binde* gudene til å hjelpe også i dette

tilfellet, har vi her et innslag av magisk tenkning. Den episke innledning behøver kanskje ikke å tolkes slik. Den kan kanskje også forstås slik at man *vet* at gudene har stor makt, og at man vender seg til dem *i tillit til* at de også kan hjelpe i den aktuelle situasjon. I så fall dreier det seg om religiøs tro og om en ekte religiøs bønn.

Men det spørres om ikke runeskallen som helhet, med innskriften, taler for en magisk tolkning. Som vist ovenfor (§ 4.1.6) viser ordlyden i annen del av innskriften, med det deiktiske demonstrativpronomen 'denne' (**þAIMA UIARKI** = norr. *þeima verki* 'denne verken') at beinstykket med runene på skulle bæres tett inn til den syke legemsdelen og dermed tjene som en slags amulett. Dessuten var det, som Canterbury-formelen viser, viktig å finne demonen og identifisere ham, nemlig ved å nevne hans vesen og hans navn, og det er nettopp det som gjøres i innskriftens siste ord, der det fastslåes at demonen er en *dvergynja* og heter *Bóurr*. Disse to ordene er derfor et viktig element i en magisk prosedyre.

Etter dette ligger det nær å tolke også resten av teksten, og hensikten med hele teksten, som magisk. Følgelig må man tro at runebønnen er et forsøk på å *binde* gudene til å hjelpe; den skal virke ved å henvise til en parallell hendelse i gudenes verden (sympatetisk magi). Det hele viser likevel hvor vanskelig det er å trekke en klar grense mellom religion og magi, noe som også fremheves i de fleste oppslagsverker om magi.

Om det har noen betydning at runebønnen ble skrevet på en bit av en død manns hodeskalle, tør jeg ikke ha noen mening om.

5. Sammendrag

Runeinnskriften fra Ribe, funnet i 1973, er arkeologisk datert til 720-årene og er fullstendig bevart. Først gis et kritisk referat av tidligere forskning, dernest legges det frem et forslag til ny tolkning. Etter dette lyder annen del av innskriften (i oversettelse): "Hjelp sønnen (min sønn), som kjemper mot denne verken (verkebyllen) og (mot) dvergvinnen, *Bōurr*". Første del av innskriften inneholder ordene (oversatt): "Ulv og Odin og Høye-Tyr". Det er aktørene i en velkjent myte om hvordan gudene bandt og uskadeliggjorde Fenrisulven. På samme måte som gudene i en mytisk fortid overvant en farlig demon, bes de nå om å hjelpe til mot et farlig byllvette her i denne verden (sympatetisk magi). En lignende henvisning til en hendelse i en mytisk fortid

finner man også som innledning til gamle galdere (Merseburgergalderen). I forbindelse med navnet *Bōurr* drøftes (§ 4.1.5) norrøne navn på *-urr* og opphavet til denne endelse.

Litteratur

- Andersen, Harry. 1965. Navnet Asser og beslægtede navne. *Arkiv för nordisk filologi* 80: 200–208.
- Andersen, Harry. 1981. Er Hótyr et Odins-navn? *Sønderjysk Månedsskrift* 57 (1981): 21–23.
- Bang, Anton Christian. 1901–07. *Norske Hexeformularer og Magiske Opskrifter*. Videnskabselskabets Skrifter. II. Historisk-filosofisk Klasse. 1901. No. 1. Kristiania: I Commission hos Jacob Dybwad.
- Bencard, Mogens. 1973. Fundforholdene omkring hjerneskalen med runeindskrift. *Sønderjysk Månedsskrift* 1973 nr. 12: 390–92.
- Bencard, Mogens & Jørgensen, Lise Bender. 1990. Excavation and Stratigraphy. *Ribe Excavations 1970–76. Text volume 4*. Edited by Mogens Bencard et al. Esbjerg 1990: Sydjysk Universitetsforlag: 15–168.
- Birkmann, Thomas. 1994. Zum Namen *uifþur* auf dem Runenstein von Malt. *Proceedings of the Third International Symposium on Runes and Runic Inscriptions. Grindaheim, Norway, 8–12 August 1990*. Ed. James E. Knirk. (Runrön 9.) Uppsala: 203–15.
- Bjorvand, Harald. 1994. *Holt og Holtar. Utviklingen av det indoeuropeiske kollektivum i norrønt*. Oslo: Solum Forlag.
- Blöndal, Sigfus. 1920–24. *Islandsk-Dansk Ordbog*. Reykjavík: Þórarinn B. Þorláksson; København og Kristiania: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard.)
- Bosworth, Joseph. 1898. *An Anglo-Saxon Dictionary*. London: Oxford University Press, Humphrey Milford.
- Braune, Wilhelm. 1965. *Althochdeutsches Lesebuch*. 14. Auflage, bearbeitet von Ernst A. Ebbinghaus. 2. Druck. Tübingen: Max Niemeyer.
- Christensen, Kjeld. 1990. Wood-anatomical and Dendrochronological Studies. *Ribe Excavations 1970–76. Text volume 4*. Edited by Mogens Bencard et al. Esbjerg 1990: Sydjysk Universitetsforlag: 169–81.
- CI-V = *An Icelandic-English Dictionary. Initiated by Richard Cleasby, Subsequently Revised, Enlarged and Completed by Gudbrand Vigfusson, M.A.* Second Edition 1957. Oxford: At the Clarendon Press.
- DR 1942 = *Danmarks Runeindskrifter*. Ved Lis Jacobsen og Erik Moltke. København: Ejnar Munksgaard.
- Düwel, Klaus. 1983. *Runenkunde*. Sammlung Metzler 72. Zweite Auflage. Stuttgart: J. B. Metzlersche Buchhandlung.
- Ehrismann, Gustav. 1932–35. *Geschichte der deutschen Literatur bis zum Aus-*

- gang des Mittelalters. I-II.* München: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.
- Falk, Hjalmar. 1924. *Odensheite*. (Videnskapselskapets Skrifter. II. Hist.-filos. Klasse 1924. No. 10.) Kristiania: I kommission hos Jacob Dybwad.
- Grønvik, Ottar. 1983. Runeinnskriften på Rök-stenen. *Maal og Minne* Nr. 3-4, 1983: 101-149.
- Grønvik, Ottar. 1987. *Fra Ågedal til Setre. Sentrale runeinnskrifter fra det 6. århundre*. Oslo et al.: Universitetsforlaget AS.
- Grønvik, Ottar. 1996. *Fra Vimose til Ødemotland. Nye studier over runeinnskrifter fra førkristen tid i Norden*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Grønvik, Ottar. 1998. *Untersuchungen zur älteren nordischen und germanischen Sprachgeschichte*. (Osloer Beiträge zur Germanistik 18.) Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Hauck, Karl. 1985. *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit. Ikonographischer Katalog* 1,1-3,2. (Münstersche Mittelalterschriften.) München: Wilhelm Fink Verlag.
- Hauck, Karl. 1988. Zwanzig Jahre Brakteatenforschung in Münster/Westfalen. *Frühmittelalterliche Studien. Jahrbuch des Instituts für Frühmittelalterforschung der Universität Münster*. 22. Band: 17-52 + Tafel I-XIV.
- Heggstad, Leiv. 1963. *Gamalnorsk ordbok med nynorsk tyding. Ny umvølt og auka utgåve av "Gamalnorsk ordbok" ved Hægstad og Torp*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Hellquist, Elof. 1948. *Svensk etymologisk ordbok* 1-2. Lund: C.W.K. Gleerup.
- Holmberg, Bente. 1986. Den hedenske gud Tyr i danske stednavne. *mange bække små. Til John Kousgård Sørensen på tresårsdagen 6.12.1985*. København: 109-16.
- Holtzmark, Anne. 1955. *Ordforrådet i de eldste norske håndskrifter til ca. 1250*. Oslo 1955: I kommisjon hos Jacob Dybwad.
- IK = Ikonographischer Katalog. *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit. Münstersche Mittelalterschriften* 24/1, 1-3. 1985-86. Hgg.von Karl Hauck: München.
- Janzén, Assar. 1948. De fornnordiska personnamnen. *Nordisk Kultur VII, Personnamn*, utgiven av Assar Janzén. Stockholm: 22-186.
- Jensen, Jens Juhl. 1974. Hul i hovedet eller Runekraniet fra Ribe. *Information* 29. April 1974. København: 4.
- Jóhannesson, Alexander. 1956. *Isländisches etymologisches Wörterbuch*. Bern: Francke Verlag.
- Kabell, Aage. 1978. Die Inschrift auf dem Schädelfragment aus Ribe. *Arkiv för nordisk filologi* 93: 38-47.
- KJ + tall: se Krause 1966. [Tallet angir nummeret på vedkommende innskrift i Krauses utgave.]
- Kluge, Friedrich. 1926. *Nominale Stammbildungslehre der altgermanischen Dialekte. Dritte Auflage, bearbeitet von Ludwig Sütterlin und Ernst Ochs*. Halle (Saale): Max Niemeyer.
- Kock, Axel. 1911-16. *Umlaut und Brechung im Alichwedischen. Eine Übersicht*.

- (Lunds Universitets Årsskrift. N.F. Avd. 1. Bd. 12. Nr. 1.) Lund, Leipzig: C.W.K. Gleerup, Otto Harrassowitz.
- Krahe, Hans. 1967–69. *Germanische Sprachwissenschaft* 1–3. 7. Auflage, bearbeitet von Dr. Wolfgang Meid. (Sammlung Göschen.) Berlin: Walther de Gruyter.
- Krause, Wolfgang. 1966. *Die Runeninschriften im älteren Futhark. I Text. II Tafeln, mit Beiträgen von Herbert Jankuhn.* Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Philologisch-Historische Klasse. Dritte Folge, Nr. 65. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- LP = *Lexicon poeticum antiquæ linguæ septentrionalis. Ordbog over det norsk-islandske skjaldesprog.* 2. udgave ved Finnur Jónsson. København 1931: Det kongelige nordiske Oldskriftselskab.
- Moltke, Erik. 1973. Et makabert runebrev. *Sønderjysk Månedsskrift* 49: 377–89.
- Moltke, Erik. 1976. *Runerne i Danmark og deres oprindelse.* København: Forum.
- Moltke, Erik. 1985. *Runes and Their Origin, Denmark and Elsewhere.* Copenhagen: The National Museum of Denmark.
- Mørup, Poul Erik. 1989. Lægelig runemagi i 700-tallets Ribe. *Fra Ribe Amt* 24: 408–14.
- Nielsen, Niels Åge. 1980. Var Ribe runeskal en amulet? *Sønderjysk Månedsskrift* 56: 276–80.
- Nielsen, Niels Åge. 1983. *Danske Runeindskrifter. Et udvalg med kommentarer.* København: Hernovs Forlag.
- NN = *Notationes norrœnæ. Anteckningar till Edda och skaldediktning, av Ernst A. Kock.* Lund: C.W.K. Gleerup, 1923–44.
- Noreen, Adolf. 1923/1970. *Altnordische Grammatik I. Altisländische und altnorwegische Grammatik (Laut- und Formenlehre) unter Berücksichtigung des Urnordischen.* (4. udgave 1923, gjenoptrykt 1970.) Tübingen: Max Niemeyer.
- ODS = *Ordbog over det danske sprog* 1–27. København 1919–54: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag.
- Ohrtr, Ferdinand. 1917. *Danmarks Trylleformler I. Indledning og tekst.* København og Kristiania: Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag.
- RMO = *Norsk riksmålsordbok* 1–2. Oslo 1937–57: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard).
- Sehrt, Edward. 1925. *Vollständiges Wörterbuch zum Heliand und zur alt-sächsischen Genesis.* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- SnE 1926 = *Snorri Sturluson. Edda.* Udgiven af Finnur Jónsson. Andre udgave. København 1926: G.E.C. Gads Forlag.
- SR = *Sveriges runinskrifter.* Utg. av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. I– (1900 ff.). Stockholm.
- Stoklund, Marie. 1996. The Ribe cranium inscription and the Scandinavian transition to the younger reduced futhark. *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 45: 199–209.
- Sørensen, John Kousgård. 1974. *Odinkar og andre navn på -kar. Namn och bygd* 62: 108–16.

- Torp, Alf. 1909. *Wortschatz der germanischen Spracheinheit*. (Vergleichendes Wörterbuch der Indogermanischen Sprachen, von August Fick. Vierte Auflage, Dritter Teil.) Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.
- Torp, Alf. 1919. *Nynorsk etymologisk ordbok*. Kristiania: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard.)
- Torp, Alf. 1973–74. *Gamalnorsk ordavleiding. Nyutgåva med rättelser och register ombesørjd av Gösta Holm*. Lund: C.W.K. Gleerup.
- Vries, Jan de. 1962. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Zweite verbesserte Auflage. Leiden: E.J. Brill.
- Aasen, Ivar. 1918. *Norsk Ordbog med dansk Forklaring*. Fjerde uforandrede Udgave. Kristiania: Alb. Cammermeyers Forlag.